

УДК 329.01

DOI: 10.33663/1563-3349-2025-98-291

**Є. В. ПЕРЕГУДА
О. І. НОВИЦЬКИЙ**

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНСТИТУЦІЙНУ ЕВОЛЮЦІЮ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Проаналізовано, як може зростання в низці країн популярності радикальних партій вплинути на еволюцію партійних систем і чи може це підірвати засади демократичного устрою. Доведено, що зростання популярності радикальних акторів пов'язано з еволюцією «системних» партій, зокрема зменшенням їх ролі як репрезентантів інтересів широких верств, становленням партій «хапай-усіх» та картельних партій, нівелюванням ідеологічних відмінностей, бюрократизацією та фактичним перетворенням на інструмент в руках панівних еліт. Водночас таким саме інструментом є й «несистемні» актори. Їх роль визначено як коригування політики урядів та «системних» партій, апробація та внесення у суспільну свідомість нових ідей, вигідних елітам. Обґрунтовано, що вони навряд чи здатні суттєво змінити норми та практики, хоча це вірогідно за відсутності потужних зовнішньополітичних криз.

Ключові слова: політичні партії, партійні системи, інституційна трансформація, політичні еліти, універсальні партії, картельні партії, радикальні партії.

Perehuda Ievgen, Novitskyi Oleksandr. On the question of the institutional evolution of party systems

The article analyzes how the growth of the popularity of radical parties in a number of countries can affect the evolution of party systems and whether this can undermine the foundations of a democratic system. It is proven that the growth of the popularity of radical actors is associated with the evolution of “systemic” parties, in particular, the reduction of their role as representatives of the interests of broad strata, the emergence of catch-all-parties and cartel parties, the leveling of ideological differences, bureaucratization and the actual transformation into a tool in the hands of the ruling elites. At the same time,

© ПЕРЕГУДА Євген Вікторович – доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук та історії Київського національного університету будівництва і архітектури; ORCID: 0000-0001-7561-7193; e-mail: perehuda.iev@knuba.edu.ua

© НОВИЦЬКИЙ Олександр Ігорович – студент спеціальності С2 «Політологія» Київського національного університету будівництва і архітектури; ORCID: 0009-0001-6825-320; e-mail: novitskyi_oi@knuba.edu.ua

“non-systemic” actors are also such a tool. Their role is defined as adjusting the policies of governments and “systemic” parties, testing and introducing new ideas that are beneficial to the elites into public consciousness. Therefore, they are unlikely to be able to significantly change norms and practices, although this is likely in the absence of major foreign policy crises.

Key words: *political parties, party systems, institutional transformation, political elites, universal parties, cartel parties, radical parties.*

Вступ. Політичні партії та партійні системи одні з найбільш досліджуваних об’єктів у політичній науці. Це пов’язано з тим, що вони залишаються головними політичними акторами політичних систем. Проте в останні роки в рамках партійних систем, зокрема «сталих» демократичних країн, відбуваються значні зсуви, які, на думку спостерігачів, здатні призвести до радикальних змін, піддати сумніву базові засади демократії. Насамперед йдеться про посилення право-, а в деяких країнах і ліворадикальних партій («Альтернатива для Німеччини», Партія реформ Великої Британії, Національне об’єднання у Франції), вірогідність їх приходу до влади в перспективі. Проблема актуальна для України, оскільки більшість цих партійних неофітів звинувачують у зв’язках з РФ, що здійснює агресію проти України, а країни, в яких такі «землетруси» можливі, є її союзниками. Але ця перспектива має й ширший інтерес для України, в якій ледь не на кожних виборах відбувається зміна партійної палітри. Крім того, такий сценарій здатний поставити під сумнів властиві вітчизняній науці характеристики політичних систем західних країн як стабільних, до яких слід прагнути Україні.

Мета статті полягає у дослідженні можливих перспектив розвитку партійних систем в умовах значного зростання впливу «несистемних» опозиційних партій.

Методи дослідження. Використовувалися неоінституціональний підхід, згідно з яким дії політичних акторів визначаються специфікою державно-політичних інститутів, насамперед такі його напрями, як інституціоналізм раціонального вибору, нормативний та емпіричний інституціоналізм. При цьому «слід розрізняти правову та політичну інституціоналізацію політичних партій. ... На процес правової інституціоналізації ...впливають особливості демократичного транзиту інститутів та суб’єктивний чинник, пов’язаний з інтересами політичної еліти» [1, с. 67].

Був частково задіяний й соціетальний підхід до аналізу партійних систем, що полягає в аналізі впливу на них соціополітичних розмежувань. Елементи методу моделювання застосовувалися при розробці сценаріїв розвитку партійних систем, ситуаційного аналізу – при вивченні стратегій політичних еліт.

Стан розробки проблеми. Провідними дослідниками партійних систем були М. Дюверже, Дж. Сарторі, Є. Вятр, Л. Епштейн, С. Ліпсет, С. Роккан, П. Майр, А. Сіароф та ін. Для нас були важливі їх типології партійних систем, концепції їх «заморожування» та «розморозування», нової якості партій тощо. У вітчизняній науці аналіз партій та партійних систем здійснювали Ю. Шведа, В. Горбатенко, М. Кармазіна, І. Кресіна, Н. Ніколаєнко, М. Обушний, Ю. Остапець, М. Примуш, О. Рибій, А. Романюк, О. Стойко, М. Требін, А. Шеховцов, Н. Хома та ін., а також В. Лебедюк, який здійснив ґрунтовний аналіз західних підходів. Дослідження також здійснюють інституції – ІПіЕНД ім. Кураса, Центр ім. Разумкова, УНЦПД та ін. Частина вчених активно аналізують сучасну специфіку функціонування партій, розробляють нові типології партійних систем – І. Андрущук, П. Байковський, В. Георгієвська, С. Конончук, Р. Майнаило-Приходько, І. Монолатій, М. Морарь, Н. Шестак, В. Ярош та ін. Але серед частини науковців поширена точка зору, згідно з якою партії представляють інтереси соціальних груп.

Виклад основного матеріалу. Політична енциклопедія визначає партійну систему як «сукупність партій політичних у їхньому взаємозв'язку в процесі виборювання ...державної влади, складову частину політичної системи» [2, с. 542], Ю. Остапець та його колеги – як «сукупність двох або більше політичних партій, між якими існує стійкий зв'язок і які інтегровані в політичну систему», а характер і структура партійної системи детерміновані суспільно-політичними відносинами і політичними традиціями [3]. Необхідний висновок, що це не просто сукупність партій, а механізм взаємодії, причому не лише між ними, а й між ними та державою. Як і будь-яке інституційне утворення, партійна система має підструктури – організаційну, нормативну, підструктуру політичних практик. Відтак здійснюють і класифікацію партійних систем.

Якщо узагальнити підходи зазначених західних авторів, типологія партійних систем передбачає їх поділ на неальтернативні та альтернативні. Перші включають однопартійні та гегемоністські

системи, другі – двопартійну, систему двох з половиною партій, багатопартійні системи поляризованого та поміркованого плюралізму, атомізовані системи. В. Лебедюк стверджує, що «теоретичний інтерес до вивчення партійних систем залишається ...майже без істотних змін, починаючи з роботи Сарторі» [4, с. 68].

Але політичні події ставлять під сумнів домінування цих систем у низці країн. Так, у Великій Британії у 2010-2015 рр. діяла скоріше система двох із половиною партій, а коаліційний уряд включав найбільшу Консервативну та третю Ліберал-демократичну партії. А у ФРН під цю схему не підпадали періоди широких коаліцій (1966-1969, 2005-2009, 2013-2017 рр. та з 2025 р.), а також «світлофорна» коаліція 2021-2025 рр. А те, що за даними соціопитувань вже після виборів цього року «АдН» випереджає інші партії, змушує визнати, що зміна партійної системи більш ніж можлива. Та й у Франції обрання у 2017 р. президентом Е. Макрона та формування більшості його партією «Вперед, Франція» було виходом за межі традиційної конкуренції між соціалістами та голістами. А після виборів 2024 р. до Європарламенту та парламенту зміна партійної системи дуже вірогідна. Й навіть у США президентство Д. Трампа є певним відхиленням від практики, про що свідчать його суперечності з частиною істеблішменту республіканців й ініціатива близького до Президента І. Маска щодо третьої партії.

Тому логічним є питання, чи здатні «несистемні» актори радикально змінити формат партійної системи та й самі засади демократії, змінити норми та практики конкуренції? Свого часу це вдалося націонал-соціалістам. Але це сталося, по-перше, в умовах повоєнного приниження, по-друге, через коаліцію з іншими націоналістами, по-третє, через провокування кризових подій, які дали змогу заборонити демократичні партії. Чи вдасться це повторити? Ми не розглядаємо сценарій на випадок великої війни в Європі, хоча й припускаємо подальше зростання радикалів, зокрема через кризу в економіці. Щоб відповісти на питання, на нашу думку, слід проаналізувати динаміку еволюції партій в останні десятиліття.

У 1950-і роки на політичній арені Європи з'явилися некласові «народні» партії. Першими це задекларували соціал-демократи та демохристияни Німеччини. Потім феномен поширився на решту країн. Такі партії стали називати catch-all-parties («хапай-усіх»), а в науці інститут отримав назву «універсальних партій» [5]. «Хапа-

ти» належало усіх виборців, тобто представників будь-яких соціальних груп незалежно від того, була раніше ця група базою партії або її опонента. Мета – завоювання влади. Це «наклало відбиток на ...ідеологічні підстави діяльності...з програми партій вимивались елементи, які ідентифікували партію і висловлювали вимоги основної соціальної бази» [6]. Цьому сприяла й необхідність для партій досягати мети шляхом укладання коаліцій з іншими партіями, що вимагало узгодження політичних позицій [6]. Проте це не було рівнозначно деідеологізації. Просто інтереси суспільства відривалися від традиційної соціальної бази. Ю. Левенець акцентував увагу на появі некласових політичних ідеологій.

В. Горбатенко відносить до «характеристик всеохоплюючих партій ...конкуренцію в ефективності проведення політичного курсу; ...розширення кола спонсорів...; орієнтацію на соціальне вдосконалення; організаційну будову «згори до низу»; змагання за доступ до непартійних каналів комунікації; балансування між державою і громадянським суспільством; орієнтацію на досягнення політичних компромісів і забезпечення балансу суспільних інтересів». Висновок – «основним суб'єктом репрезентації партійних інтересів у рамках універсальних партій є підприємець» [7, с. 52].

С. Рибачок вважає, що catch-all parties підривають ідею соціального представництва, перетворюють ідею представництва інтересів суспільних груп на форму змагання політичних еліт за електоральну підтримку, єдиною метою якої є не представництво, а отримання доступу до державних посад [8, с. 82].

Відтак ці процеси призвели до трансформації сутності партій, становлення інституту картельних партій [9, с. 113-135]. Ю. Остапєць та його колеги визначають їх як «одержавлені» партії, які відмовляються виконувати представницькі функції, зрощуючись із державою через доступ до публічних посад та державне фінансування» [3]. В. Горбатенко вважає, що картельні партії є механізмом розподілу посад між професійними політиками [7, с. 52]. Для картельних партій характерна схожість програм, а в організаційному плані – професіоналізація та бюрократизація. Ю. Шведа стверджував, що партії перестають бути каналами політичної участі, а з виборцем політики зв'язувалися в обхід партійної організації. Таким чином, партії стають інструментом еліт.

У науці це призвело до формування теорії кризи партій. Її складовими були неспроможність партій виконувати певні функції, ослаблення зв'язку з електоратом, бюрократизації партій та держави. З'явилися непартійні механізми захисту інтересів соціальних груп. Натомість електорат ставав менш послідовним у політичних симпатіях, зменшувалась ідеологічна підтримка громадянами ліберальної демократії. На думку окремих експертів, це могло бути пов'язане з досягненням високого добробуту, актуалізацією т.зв. постматеріальних проблем, які зосереджувалася не у публічній сфері. Проте тягар соціальної держави ставав дедалі важчим, тому соціальні суперечності насправді не зникли, просто розмежування зростали за іншими лініями.

На думку окремих вітчизняних дослідників, причинами кризи були падіння інтересу до класичних ідеологій, необхідність розширення соціальної бази партій для досягнення електоральних результатів, конкуренція з боку опозиційних структур [1, с. 66].

Це зумовило на зламі століть зростання популярності радикально опозиційних формувань. Проте на них також поширювалися вищеописані чинники, зокрема перетворення партій на інструменти еліт. Звідси питання: яка роль нових партій?

Прихід радикальних опозиціонерів до влади не гарантований. У західних системах сформувалися механізми та практики, які захищають від радикальних змін. Коли, наприклад, виникли певні загрози, британський політичний клас швидко ініціював створення першого коаліційного уряду, набувши нового досвіду. Аналогічні приклади – широкі або «світлофорна» коаліція у Німеччині. Не менш важливо тут і те, що, коли загроза відступає, такі практики можуть «покладатися у шафу» до відповідних часів. Так, лідер СДПН О. Шольц, який у 2013-2017 рр. входив до уряду широкої коаліції, перед виборами 2021 р., за підсумками яких він очолив уряд, заявляв, що тепер жодна широка коаліція не стимулюватиме розвиток, але в 2025 р. його партія відновила цю практику.

Так, радикальні партії можуть суттєво змінити та й вже змінили формати партійних систем. Тому ми вважаємо необхідним формування нових їх типологій, чим займаються й українські вчені. Так, С. Конончук виокремлює широкоспектрові та вузькоспектрові системи [10], Я. Ярош – консолідовані та нестабільні [11]. П. Байковський розрізняє системи інтегративного типу, де партії коорди-

нують дії держінституцій і громадянського суспільства, та системи конкурентного типу, де партії зосереджені на змаганні за владу і вплив на виборців [12].

Але є сумнів, що за нинішніх умов політичні радикали, навіть прийшовши до влади, можуть докорінно змінити сутність партійних систем, зокрема їх норми та практики, змінити саму сутність демократичної політики. Такий досвід деякими країнами вже напрацьований. Приклад – прихід у 2015 р. до влади ліворадикальної партії «Сіріза» в Греції. Прагнучи покінчити з кризою, вони стали грати за старими правилами, забули про деякі обіцянки, зокрема щодо виходу із зони євро, та врешті були усунуті від влади. Аналогічний досвід мав й Рух 5 зірок в Італії, який також пройшов через низку розколів, покинув позиції євроскептицизму тощо. Дуже негативно відобразалося на його іміджі коаліціонування на місцевих виборах з іншими партіями, причому не лише з традиційними партіями, а й іншими радикалами. До речі, у 2025 р. не пройшов до бундестагу ліворадикальний «Альянс Сари Вагенс-кнехт», хоча йому це прогнозували. На думку експертів, причиною було утворення коаліції з ХДС на одних із земельних виборів.

Більшість радикальних партій так само контролюються державно-політичними елітами, як і традиційні партії. Власне, їх роль полягає в тому, щоб скоригувати політику останніх там, де це не задовольняє правлячий клас. Щодо загрози виходу радикалів з-під контролю, то наразі вона суттєво менша, ніж у 1933 р. В крайньому разі еліти здатні відкоригувати їх політику. Свідченням цьому є зміна риторики лідера Партії реформ Н. Фараджа щодо війни, критика РФ, хоча раніше він займав протилежну позицію, та обіцянка підтримати розміщення британських військ в Україні [13].

Роль радикалів у політичній системі також може полягати в апробації деяких нових політичних ідей, в яких можуть бути зацікавлені еліти, але які не зовсім зручно запускати через «системних» акторів, змушувати суспільство зивкати до таких ідей. Так, нещодавно федеральний канцлер Ф. Мерц повторив ідеї «АдН» щодо необхідності пожорскішення міграційної політики, щодо зв'язку між мігрантами та злочинністю, занедбаністю міст тощо, що викликало протест серед певних кіл громадян [14].

Висновки. За відносно стабільних умов суспільного функціонування зростання популярності право- та ліворадикальних

політичних партій здатне змінити формати партійних систем, але навряд чи суттєво змінить норми та практики цих систем. Їх одно-особний прихід до влади маловірогідний, а молодше партнерство в політичних коаліціях якраз становить загрозу для них. Поки що ці партії є достатньо контрольованими з боку панівних еліт, а їх роль у політичній системі полягає у вимозі коригування політичного курсу та апробації нових політичних ідей. Натомість політичні системи західних країн сформували низку практик, які забезпечують від радикалізму. Хоча слід зазначити два нюанси. Для країн із мажоритарними виборчими системами загрози можуть бути дещо більшими, ніж для пропорційних. Крім того, ці сценарії не передбачають радикальних конфліктів, зокрема у міжнародних відносинах, які в разі виникнення можуть змінити ситуацію.

1. Болотіна Є.В., Бородай А.В., Стешенко Н.Л. Еволюція інституційних змін політичних партій і партійних систем. *Регіональні студії*. 2023. №34. С. 67. URL: <https://surl1.cc/gcyfmg>. 2. Лузан А. Партійна система. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 542. 3. Остапечь Ю., Ключкович А.Ю., Ярош Я.Б. Політичні партії та партійні системи. URL: <https://surl1.lu/vmbmpk>. 4. Лебедюк В. Типологія партійних систем: минуле та сьогодення. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С.68. URL: <https://surl1.li/pzkdqe>. 5. Epstein L. *Political Parties in Western Democracies*. New York : Praeger, 1967. 387 p. 6. Одарченко К. Вплив кризи політичних партій в Україні на горизонтальні партійні зв'язки через призму ідеологічного та програмного компонента. *Evropský politický a právní diskurz*. URL: <https://surl1.li/lylsee>. 7. Горбатенко В.П. Еволюція політичних партій від кадрових і масових до картельних і новітніх. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Сер. 22 Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2016. Вип. 20. С. 52. URL: <https://surl1.lt/hljvnp>. 8. Рибачок С. Л. Методологічні аспекти застосування соцієтально-го підходу для аналізу партійних систем посткомуністичних держав. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Сер. Питання політології. 2012 №1007. С. 82. URL: <https://surl1.li/buedba>. 9. Katz R. *The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth – Century Democracies*. R. Katz, P. Mair. *Political Parties. Old Concepts and New Challenges / ed. R. Gunther, J. R. Montero, J. J. Linz*. Oxford, 2002. P. 113-135. 10. Конончук С.Г., Ярош О.А. Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні. Київ: Агентство Україна, 2013. 51 с. 11. Ярош Я.Б. Трансформація політичних партій в Україні: монографія. Луцьк: АКВА ПРІНТ, 2019. 273 с. 12. Байковський П. Партійна система Європейського Союзу: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 225 с. 13. Лідер правопопулістів

Британії назвав Путіна «дуже поганим чуваком». 17 жовтня 2025 р. URL: <https://surl.li/cbjwlb>. **14.** Дебати про «Stadtbild». URL: <https://surl.li/zjondu>.

References

1. Bolotina Ye.V., Borodai A.V., Steshenko N.L. Evoliutsiia instytutsiinykh zmін politychnykh partii i partiinykh system. *Rehionalni studii*. 2023. № 34. S. 67. URL: <https://surl.li/ccgyfmg>. **2.** Luzan A. Partiina systema. Politychna entsyklopediia. Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2011. S. 542. **3.** Ostapets Yu., Kliuchkovych A.Iu., Yarosh Ya.B. Politychni partii ta partiini systemy. URL: <https://surl.li/vmbmpk>. **4.** Lebediuk V. Typolohiia partiinykh system: mynule ta sohodennia. *Politychnyi menedzhment*. 2013. № 59. S. 68. URL: <https://surl.li/pzkdqe>. **5.** Epstein L. Political Parties in Western Democracies. New York: Praeger, 1967. 387 p. **6.** Odarchenko K. Vplyv kryzy politychnykh partii v Ukraini na horyzontalni partiini zviazky cherez pryzmu ideolohichnoho ta prohramnoho komponenta. *Evropský politický a právní diskurz*. URL: <https://surl.li/lylcee>. **7.** Horbatenko V.P. Evoliutsiia politychnykh partii vid kadrovykh i masovykh do kartelnykh i novitnykh. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Ser. 22 Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin. 2016. Vyp. 20. S. 52. URL: <https://surl.li/hljvnp>. **8.** Rybachok S.L. Metodolohichni aspekty zastosuvannia sotsiietalnoho pidkhopu dlia analizu partiinykh system postkomunistychnykh derzhav. *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina*. Ser. Pytannia politolohii. 2012. № 1007. S. 82. URL: <https://surl.li/buedba>. **9.** Katz R. The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth – Century Democracies. R. Katz, P. Mair. Political Parties. Old Concepts and New Challenges /ed. R. Gunther, J. R. Montero, J. J. Linz. Oxford, 2002. P. 113-135. **10.** Kononchuk S.H., Yarosh O.A. Ideolohichne pozytsionuvannia politychnykh partii v Ukraini. Kyiv: Ahentstvo Ukraina, 2013. 51 s. **11.** Yarosh Ya.B. Transformatsiia politychnykh partii v Ukraini: monohrafiia. Lutsk: AKVA PRINT, 2019. 273 s. **12.** Baikovskyi P. Partiina systema Yevropeiskoho Soiuzu: monohrafiia. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2013. 225 s. **13.** Lider pravopopulistiv Brytanii nazvav Putina «duzhe pohanyim chuvakom». 17 zhovtnia 2025 r. URL: <https://surl.li/cbjwlb>. **14.** Debaty pro «Stadtbild». URL: <https://surl.li/zjondu>.

Perehuda Ievgen, Novitskyi Oleksandr. On the question of the institutional evolution of party systems

The relevance of the topic is due to the fact that the growth in the popularity of «non-systemic» political parties in a number of European countries can affect the institutional transformation of party systems and changes in the policies of the governments of these countries. The purpose of the article is to analyze the prospects for such an impact. The study uses neo-institutional and, in part, societal approaches, as well as elements of situational analysis and modeling.

In modern political science, the party system is defined not only as a set of political parties, but also as a mechanism for their interaction with each other

and with the state. It is proven that the growth of the popularity of radical political actors in recent decades has been associated with the evolution of the quality of traditional parties, in particular, the decrease in their role as representatives of the interests of broad segments of the population, the emergence of “grab-all” parties and cartel parties, the leveling of ideological differences between the main political players, the formation of public and other non-partisan mechanisms of public influence on state policy, the bureaucratization of the parties themselves and their actual transformation into a tool for redistributing state resources.

At the same time, it is shown that “non-systemic” actors are also such a tool in the hands of the ruling elites. Their role in the political system is defined as adjusting the policies of governments and “systemic” parties, testing and introducing into public consciousness new ideas that are beneficial to the elites, but which traditional parties cannot present. It is substantiated that the coming to power of radical parties is hindered by the mechanisms of party coalitions developed in Western political systems, which negatively affect the prospects of political radicals. It is concluded that «non-system actors» even in the event of coming to power will hardly be able to significantly change institutional norms and practices, although the format of the party systems of the countries will be changed. However, such a development scenario, in the author’s opinion, is likely under current conditions, that is, in the absence of radical conflicts in the foreign policy arena.

Key words: political parties, party systems, institutional transformation, political elites, universal parties, cartel parties, radical parties.